

ВІДГУК

офіційного опонента Лимана Сергія Івановича, доктора історичних наук, професора, професора кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

на дисертаційну роботу Налівайка Андрія Олександровича «Леонід Беркут: український медієвіст на зламі епох», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 «Гуманітарні науки».

1.Актуальність теми роботи.

Українська медієвістика зробила вагомий внесок у розвиток європейської історичної науки, що зумовило інтерес вітчизняних дослідників до вивчення наукової спадщини її найбільш відомих представників. В останні 30 років значно підсилюється інтерес до біоісторіографічної тематики. Проте більшість праць у цьому напрямку присвячено аналізу науково-педагогічної діяльності істориків XIX – початку XX ст. Звертання до творчої спадщини вчених, які діяли на зламі двох епох і гостро відчували істотні суспільно-політичні й методологічні зміни, були відносно рідкими. Це повною мірою стосується й творчості самобутнього медієвіста Л. М. Беркута (1879-1940). В українській та європейській історіографії дослідження, присвячені аналізу його творчості, не проводилися.

Подана до захисту дисертація Андрія Олександровича Налівайка заповнює цю очевидну прогалину вітчизняної історичної науки. Актуальність цієї праці відповідає ступеню її реальної затребуваності в науці. Наукова спадщина Л. М. Беркута яскраво відбиває значні досягнення медієвістики його часу взагалі та окремі її напрямки зокрема, регіональну специфіку організації науки.

2.Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Вирішенню сформульованих автором завдань підпорядкована структура дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, які

поділяються на шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Кожний із п'яти розділів має свою особливість і водночас органічно пов'язаний з іншими, що додає праці необхідну цілісність. А. О. Налівайко послідовно проаналізував історіографію та джерельну базу дослідження, схарактеризував етапи життя та науково-педагогічної діяльності Л. М. Беркута, докладно дослідив напрями й тематику його досліджень. Як слушно вважає автор, інтереси Л. М. Беркута як медієвіста були пов'язані перш за все з вивченням середньовічної анналістики та агіографії як історичних джерел, комунального руху і відносин середньовічних міст із королівською владою та феодалною аристократією, сутності протиріч між церквою та державою, перш за все на прикладі Німеччини й Англії.

Варто відзначити використання дисертантом значної кількості писемних джерел (64 позиції), зокрема чотирнадцяти рукописних матеріалів архівних установ. Серед них – листування Л. М. Беркута, його особові справи («формулярні списки»), документи, що відтворюють організацію навчального процесу тощо.

Привертає увагу вдале застосування дисертантом даних попередніх досліджень, які певною мірою доповнюють цілісне сприйняття означеної проблематики (О. Б. Дьомін, О. В. Ляпіна, С. І. Міхальченко тощо). Дисертант змістовно, багато в чому з нових історіографічних і світоглядно-концептуальних позицій висвітлив біографію Л. М. Беркута, його наукову, навчально-методичну, викладацьку та адміністративну діяльність, зокрема у якості декана факультету професійної освіти КІНО (1923 р.) і завідувача кафедрою всесвітньої історії (до 1940 р.).

Як цілком слушно зауважив А. О. Налівайко, становлення Л. М. Беркута як науковця відбувалося у достатньо сприятливих для цього умовах, але встановлення радянської влади мало прикрі наслідки для вченого-медієвіста.

Необхідно констатувати, що дисертант зумів вдало відзначити низьку специфічних рис творчості Л. М. Беркута. Можна погодитися з висновком А. О.

Налівайка, що підсумком багаторічних студій Л. М. Беркута стала монографія «Етюди з джерелознавства середньої історії», в якій розглядається розвиток історичного опису IX і X ст.

У висновках дисертації А. О. Налівайк слушно стверджує, що твори Л. М. Беркута, безумовно, є цінним надбанням української науки, тому завданням дослідників є його остаточне повернення в сучасну науку.

3.Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах двох фундаментальних науково-дослідних тем кафедри всесвітньої історії факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: «Дослідження інтелектуальної історії Європи (від античності до раннього модерного часу)» (№ 113, номер державної реєстрації 0113U002694, 2013-2017 рр.) та «Європейська політична традиція: теорія та практики (V ст. до н.е. – XVII ст.)» (№ 180, номер державної реєстрації 0118U006477, 2018-2022 рр.).

4.Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та результатів, сформульованих дисертантом, підтверджуються проведенням комплексним аналізом наявної джерельної бази, залученої тематичної історіографії, використаного фактологічного матеріалу. Достовірність результатів дисертаційної роботи забезпечено поєднанням загальнонаукових та низки спеціально-історичних методів дослідження. Об'єкт, предмет, мета і завдання роботи в цілому логічно пов'язані; вони виокремлюють та фіксують коло досліджуваних питань. Загалом, дисертаційна робота А. О. Налівайка характеризується чіткою структурованістю, послідовним викладом матеріалу, змістовністю авторських характеристик, методичною завершеністю.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Дисертаційна робота виконана самостійно, усі сформульовані в ній положення та висновки обґрунтовані на основі особистих досліджень автора.

Для аргументації окремих положень використані праці інших науковців, на які зроблені посилання. Представлені в дисертації положення, концептуальні засади, структура, постановка завдань та їх вирішення, узагальнені висновки є результатом реалізації авторських ідей і самостійно виконаної наукової праці. Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ця робота є комплексним дослідженням наукової спадщини Л. М. Беркута, основних етапів його навчально-педагогічної діяльності, вперше введені до наукового обігу архівні матеріали, які дозволяють реконструювати внесок дослідника у розвиток української та європейської медієвістики. Основні положення та висновки дисертації були оприлюднені на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, відображені у шістьох наукових публікаціях, зокрема у чотирьох наукових статтях у фахових наукових виданнях, у двох закордонних виданнях країн Європейського Союзу, у трьох публікаціях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

6. Практичне значення одержаних результатів.

Дисертаційна робота А. О. Налівайка має як теоретичне, так і практичне значення. Сформульовані в дисертації висновки та окремі концептуальні положення, які є творчим внеском й дослідницьким здобутком автора, сприяють подальшому розвитку історичної науки. Разом з тим, положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в сучасному науково-педагогічному процесі.

Зокрема, теоретичні твердження й констатації, а також сформульовані авторські візії та постульовані рецепції можуть бути використані при читанні курсів з історіографії, джерелознавства, історії Середніх віків, історії України, краєзнавства тощо.

7. Відсутність порушення академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушення академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

8. Зауваження та рекомендації до дисертації.

Разом з тим така складна комплексна робота, що вимагає фундаментальної підготовки та скрупульозної роботи з джерелами й історіографією, не вільна від деяких зауважень і побажань:

1. Автор здійснив значну джерелознавчу роботу, зокрема зі збору архівного матеріалу. Проте з 27 праць та курсів Л. М. Беркута у тексті самої дисертації здобувача відсутній всебічний аналіз трьох значних за обсягом лекцій історика (Беркут Л. Н. Лекции по истории средних веков. Варшава, 1910/1911. 237 с.; Беркут Л. Н. Лекции по истории средних веков до середины IX ст. Варшава, 1912, 200 с.; Друге видання. Ростов-на-Дону, 1916. 160 с.; Беркут Л. Н. Лекции по истории Франции XVII в. Варшава, 1910/1911. 81с.).

2. Дві наукові публікації Л. М. Беркута перевидавалися, одна з яких навіть тричі (Беркут Л. Н. Возникновение и характер средневековой анналистики. Киев, 1910; Издание 2-е. Варшава, 1911; Издание 3-е. Варшава, 1911). Але здобувач посилається у тексті лише на третє видання і залишає відкритим питання: що змінилося у змісті цієї роботи, якщо змінився навіть її обсяг у різних виданнях (16, 35, 44 сторінок). І навпаки, цілий підрозділ 4.2. «Боротьба за інвеституру в Германії» цілком присвячено аналізу студентського твору Л. М. Беркута «Очерк из истории борьбы за инвеституру во время императора Генриха V. Генрих V и Пасхалис II до конкордата 1111 г.» (Киев, 1902), тоді як у цьому підрозділі відсутній компаративний аналіз з пізнішим виданням: «Борьба за инвеституру при Генрихе V. До папской привилегии инвеституры 13 апр. 1111 г. включительно (Варшава, 1914).

3. У своїй дисертації здобувач постійно підкреслює значний внесок Л. М. Беркута в розвиток медієвістики в Україні і навіть вважає, що він – «один з засновників української медієвістики» (с. 87). Разом з тим дисертант стверджує: «Взагалі треба відмітити, що саме Варшавський період (1909-1917 рр.) в науковому житті Л. М. Беркута є особливо дієвим та плідним» (с. 92). Зміст дисертації та список джерел і літератури не залишає в цьому сумнівів, оскільки з 27 праць 20 праць Л. М. Беркута видано у варшавський період його науково-

педагогічної діяльності. Принаймні на сторінці 55 здобувач згадує відразу декілька різноманітних напрямів наукової діяльності Л. М. Беркута у Варшаві.

4. У підрозділі 2.4. «Вивчення витоків феодальних інститутів та інституцій» здобувач характеризує лише працю Л. М. Беркута «Про основні елементи в походженні ленної системи», надруковану вже у 1927 р. При цьому дисертант визнає, що вона «невелика за обсягом» (с. 70). Тобто залишаються нез'ясованими попередні (дорадянські) погляди історика на сутність феодалізму, зокрема ті, що висловлювалися ним у контексті вивчення боротьби за інвеституру. Це істотно ускладнює вивчення еволюції поглядів Л. М. Беркута з цього питання.

5. Повністю погоджуємося з висновком дисертанта про те, що «Найважливіша праця Л. М. Беркута, головна робота цілого життя – це його докторська дисертація, присвячена джерелознавству середньої історії» (с. 97). Проте згідно логіки біоісторіографічного наукового дослідження аналізу цієї дисертації потрібно було присвятити окремий підрозділ. В реальності один з окремих підрозділів (підрозділ 4.3) містить скрупульозний аналіз праці Л. М. Беркута «Трактаты, как источник для характеристики английских церковно-политических идей – в эпоху до конкордата 1107 г.» (Варшава, 1911). Аналізу цієї роботи, яка складається з 23 сторінок, дисертант присвятив 18 сторінок тексту (с. 146-163).

6. Дисертантом слушно доведено, що науковим керівником Л. М. Беркута був відомий медієвіст, професор і ректор університету Св. Володимира Ф. Я. Фортинський, під керівництвом якого Л. Беркут написав свій студентський твір «Очерки из истории борьбы за инвеституру во время императора Генриха V. Генрих V и Пасхалис II до конкордата 1111 г.». Проте у тексті та у списку літератури здобувач не згадує рецензію Ф. Я. Фортинського на цю книгу (див. журнал «Университетские известия», 1901, №12, с. 28-29).

7. В дисертації здобувача містяться деякі стилістичні помилки, недостатньо виважені твердження, суперечливі назви. Наприклад, А. О. Налівайко називає Л. М. Беркута «видатним ученим», але разом з тим визнає:

«На жаль, Л. М. Беркуту не вдалося створити свою наукову «школу» (с. 74). Підрозділ 2.3. має назву «Київський період в житті Л. М. Беркута, науково-педагогічна діяльність», хоча й до 1922 р. у житті науковця був тривалий київський період (1879-1909 рр.). Підрозділ 4. 2. має назву «Боротьба за інвеституру в Германії» (замість «Боротьба за інвеституру в Німеччині»). Звичайним явищем у дореволюційній вітчизняній науці були окремі видання стислих наукових нарисів і навіть окремих статей у вигляді брошур. Але дисертант називає «монографіями» нариси обсягом 45, 40 і навіть 17 та 16 сторінок (с. 96, 105, 125). На с. 42 йдеться: «Можливо, саме німецьке коріння Леоніда Миколайовича в подальшому обумовлює його прекрасне володіння німецькою мовою», тоді як насправді німецька мова разом із французькою була обов'язковою для вивчення у гімназіях та університетах, а без її ґрунтового знання з урахуванням значних досягнень німецької медієвістики вітчизняний медієвіст не міг побудувати наукову кар'єру. У висновках дисертант стверджує, що серед вчителів Л. М. Беркута крім Ф. Я. Фортинського був і провідний вчений-медієвіст І. В. Лучицький (с. 204). Але у підрозділі 2.1. «Початок шляху в науку» (с. 42-50) та у подальшому І. В. Лучицький не згадується.

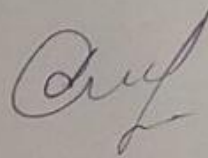
Незважаючи на ці зауваження та побажання, у цілому зміст дисертаційного дослідження свідчить про його високий науковий рівень, про самостійність праці та її завершеність. Завдання, які ставив перед собою А. О. Налівайко, успішно виконані. Результати дослідження в сукупності вирішують важливу наукову проблему.

Дисертаційна робота Налівайка А. О. за своїм змістом відповідає нормативним вимогам «Тимчасового порядку присудження доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №167 від 6 березня 2019 року (зі змінами) та вимогами до оформлення дисертації (наказ Міністерства освіти і науки №40 від 12 січня 2017 року зі змінами, внесеними згідно з наказом №3759 від 31 травня 2019 року), вимогам «Положення про здобуття наукового ступеня доктора філософії в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (нова редакція)», затвердженого наказом

ректора від 29 червня 2022 р. та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 зі змінами внесеними згідно з Постановою КМ України №341 від 21 березня 2022 р., а її автор Налівайко Андрій Олександрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

23 січня 2024 р.

Офіційний опонент:
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри туристичного бізнесу
та країнознавства Харківського
національного університету
імені В. Н. Каразіна

С. І. Лиман

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу
кадрів

